

asırda büyük bir inkişaf devresi yaşayan Selci şehrinin yeri tesbit edilmiş olacaktır, hem de bu şehrin makalede tasvir edilmekte olan Ak-Tepenin yukarı kısmında bulunduğu kanaeti tahakkuk edecektir.

Böylece, Talas'ın yukarı kısmını tasvir eden Ivanov'un makalesi, ilmî bir tetkik mahsulünden ziyade, bu sahada ciddiyetle araştırılması lazım gelen eski Türk san'at ve medeniyeti zenginliğine dikkatimizi celbetmektedir. Müellif, kendisi bu mevzulara, ancak umumî bir bakış atfite iktifa eylemiş ve her noktada kat'î bir fikir vermekten çekinmiştir. Maamafih, makale sahibi bu sahaya ait nakâfî malûmatımıza rağmen yeni araştırma mevzuları meydana atmakla, bize bir ipucu vermiş oluyor ki, bu da şüphesiz bir değerdir.

A. Caferoğlu

Kozmin, N. N., *Klassovoye litso "Attısı,, Yolluğ- Tegin, avtora Orhonskih pamyatnikov = Orhon abideleri muharriri "Atısı,, lâkaplı Yolluğ Tiginin sınıfı mensubiyeti*, (Oldenburg külliyatı, s. 259 - 277).

Orhon abidelerinin okunuşundan, takriben yarım asra yakın bir zaman geçtiği hâlde, nedense Türk Dili ve tarihi için çok büyük bir ehemmiyeti olan bu âbideler ilim âleminin nazarını dikkatini layikiyle celbedememiştir. Türkoloji mütehassıslarından başta Bortold, Melioranskiy, Radloff gibileri olmak üzere, bu sahada elde edilen dürüst ve yahut yanlış fikirler hep herkesce kabul edilmiş ve bu yüzden en kadim Türk Devleti kuruluşu, teşkilatı meselesi, Türk içtimâî hayatı, bilhassa Türk Hukuku tarihi esasları, kat'î bir neticeye bağlanılamamıştır. Türk Dili araştırmaları için, Thomsen'in son tetkikleri ile, nisbeten daha iyi bir vaziyete konulan Orhon abideleri, maatteessüf, Türk tarihi için eşki iptidâî halini aynen muhafaza etmektedir. En garibi orasıdır ki, abidelere karşı gösterilen çekingelik sayesinde, Türk Devletine ait ileri sürülen yanlış bir fikir hep tekrar edilmiştir. Bu kabilden olarak, Yolluğ-Teginin şahsiyeti ile, vaktile Türk Devletinin oristokratik mi yoksa demokratik mi bir devlet olduğu meselesini kaydedebiliriz. Şimdiye kadar, malûm olduğu veçhile, herkes Yolluğ Tigin'i, Bilge hakanla Kül-Tigin'in yiyeni olarak kabul etmiştir. Halbuki Kozmin makalesi ile bu mevzuu inceden inceye işleyerek, Orhon abideleri metinleri dahilinde o zamanki hâkim Türk âdet ve anaanatını nazarı dikkata almakla tamamilen, başka bir fikre ve yeni bir kanaete varmaktadır ki, bu da Yolluğ-Tigin'in şahsiyetini doğru

olarak, meydana koymaktadır. Makalenin ruhunu teşkil eden bu meselede, müellifin haklı olarak dikkatle araştırdığı mesele Yolluğ-Tigin'in taşıdığı "Atısı,, tabiridir. Bu tabir bu telaffuz şekli ile hem Bilge hakan hem de Gül-Tigin abidesinde geçmektedir. Bunun haricinde, ayrıca bir yerde: *inisi kağan bolmış erinç oğlu atı bolmış erinç* cümlesinde *atı* şeklinde görülüyor ki, bu kelimenin tercümesi hakkında eskidenberi ülema arasında ihtilaf mevcut olup, hep bu kelimenin, muayyen bir karabet, ifade etmesi lâzım geldiği fikri etrafında birleşmiştir. Fakat, kimse bu kelimeyi Kozmin kadar etraflica araştırmağa lüzum görmemiştir, ve Yolluğ-Tigin'in şahsiyeti meselesi de bundan dolayı meçhulümüz olarak kalmıştır.

Muhtelif Türk devletleri kuruluşunda hanla hakanların oğul ve evlatları terbiyesi ile meşgul olan enstitülerin mevcudiyetini nazarı dikkata alan Kozmin Orhon abidelerinde *atı* ve *Atısı* gibi şekillerde kullanılan kelimelerin de bu müessesenin o zamanki Türkiye devletinde mevcudiyetine delâlet edebileceğini görmektedir. Hakikaten, İran Türk devleti teşkilatında bu usulî idâre geniş tatbikat şekli bulmuştur. İran sahasında "atabek,, Türkistan'da "atalık,, adile kaydedilen devletî tabirler, hep Tukyü Türk devletinden kalma, eski Türk devleti teşkilatı enstitülerinden biridir. Müellif, *ata* kelimesinin, baba, menasında olarak ayrıca muayyen bir lâkap mahiyetinde olmak üzere, Orta-Asya maiyet memurlarının taşıdığını da zikretmeği unutmamıştır. Meselâ: *Hakim ata, atabay,* gibi. Aslında hakan evlatları üzerinde ancak mürebbilik vazifesini gören "atabek,, ler yahut "atalık,, lar, bazan da kendi nüfuz ve mevkilerinden istifade ederek, resmen devlet riyasetini kendi ellerine almakta idiler. Müellifin, İran'da tesis edilen atabekî'lere bu vasfı vermesi tarihî bir hakikattir. Aynı tarihî vaka Mogollar için de varittir. Bunları hep göz önünde tatan Kozmin, nihayet, Yolluğ-Tigin'in de Orhon şehzadelerinin rütbeli bir mürebbisi ve siyasî rehberi olduğu neticesine varmaktadır. Yalnız, müellifin, bu vaziyetinden dolayı gerek kendi ve gerek terbiyeleri üzerinde müessir olduğu şehzadelerin "siyasî kredo,, sunu yükseltmek için Yolluğ-Tigin'in, Orhon abideleri muharriri olduğu ve buna bir mukabele olmak üzere Tonyukuk'un de kendi abidesini tesbit ettiği, maalinde ileri sürdüğü fikir (s.265) doğru olmasa gerektir. Zira, Tonyukuk abidesi zamanca Gül Tigin abidesinden 14 yıla yakın bir zaman daha evvelisine aittir. Bundan dolayı Yolluğ-Tigin'e karşı çıkmasına imkân yoktur. Ve zaten de çıkamazdı. Çünkü, Tukyü devleti üzerindeki Tonyukuk'un hakimiyeti ve nüfuzu, Çin tarihçeleri tarafından tesbit edildiği halde, bir kelime ile olsun bile annallerde Yolluğ-Tigin'den asla bahsedilmemektedir. Yolluğ-Tigin'in Orhon abideleri müellifi olduğuna şüphe yoktur. O, bu vazife ile herkesten fazla mükellefdir. Çünkü hakikî vazifesi bu idi. Bundan, Tonyukuk'a mukabele edebilecek kadar

Yolluğ-Tigine lüzumundan fazla bir mevki ve hisse ayırmak, bence çok yanlış bir fikirdir. Muhteviyatı ve ifade tarzları da bunu sarahatle gösterebilecek farklı tonlara maliktir. Tonyukuk, Tukyü devleti kuruluşundaki rolünden bahsederken, Yolluğ-Tigin yalnız: *bu bitig bitigme atısı yolluğ-tigin* cümlesi ile, bütün vazifesini tayin eylemiştir. Binaenaleyh, bu iki şahsiyet arasında herhangi bir rakabete mahal ve imkân görülmektedir. Olsa olsa, Gül-Tigin ve Bilge Hakan abideleri Tonyukuk abidesindeki tarihî vakayii, bir dereceye kadar tashih etmiş ve tamamlamıştır. Mammafi, Kozmin'in de dediği gibi abidelerde muharriirin adının sarahatle kaydı, Yolluğ Tigin'e siyasi bir mevki ayırmaktan geri kalmamaktadır. Lakin, bu mevki nedir? Yolluğ Tigin kimdir? Bunlar hep Kozmin için de meçhul kalan dikkate değer meselelerdir.

Makalenin yarısını ihata eden bu muvzudan sonra Kozmin yukarıda zikrettiğimiz ikinci meseleyi tahlil etmektedir. Bu da şimdiye kadar mevcut olan nazariyelere göre, Gök-Türk devletinin hususî bir demokratik ruhda olmasıdır. Bartold ve Melioranskiy hep bu fikirde ısrar etmişlerdir. Hatta, Bartold, abidelerde bolca zikri geçen "bey,, sınıfını, "aristokıasi sınıftan fazla yüksek bir memurin sınıfı,, saymaktadır. Kozmin ise aksine bu fikrin tam aleyhindedir. Zira, Türk aristokrasi sınıfını, gûya inkâr eden abidedeki *ikin ara idioksız kök türk anca olurur ermiş* cümlesi Bartold'un bu fikrini ileri attığı zaman, tamamilé yanlış tefsir edilmiştir. Thomsen'in "Turcica,, sındanevvel *idi* kelimesi, asilzade' manasında kabul edilmiş idi. Thomsen eserinde bu kelimeyi, sahip, hükümdar, manasında okuyunca, ister istemez, Bartold'un fikri kendisinden kalkmış. oldur. Kozmin bu hakikati ileri sürdükten sonra, beg'lerin idarî salahiyyetleri ile mevkilerini uzun uzadıya anlatmaktadır ve neticede Türk devletinin aristokratik bir teşekküle malik olduğunu kabul etmektedir. Bâzi noktalar müstesna, bu yolda müellifce delil olarak ileri atılan abide metinleri hakikaten Kozminin fikrini takviye edecek mahiyettedirler. Burada bu noktaları birer birer saymaya lüzum görmüyorum. Çünkü, makale ehemmiyet ve değerine göre, aynen türkçeye tarafımdan çevrilip "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi,, mecmuainin II inci cildinde neşredilecektir. O zaman makale, kendi değerini aynen gösterecektir.

A. Caferoğlu